

סקירת ספר

סוקרת: ערגה הלר

Hanna David, *Erika Landau's contribution to the history of gifted education: Family characteristics of gifted children*. Springer, 2025, 201 pages.

ספרה של חנה דוד עוסק בתרומתה הייחודית של ד"ר אריקה לנדאו ז"ל לחינוך מחוננים בעולם. הספר מתמקד בפועלה החינוכי ובמחקריה על מחוננים ישראליים ובני משפחותיהם שנעשו ב"מכון לקידום נוער שוחר אומנות ומדע" שהקימה לנדאו בשנת 1968. כמה שנים לפני פטירתה בשנת 2013 הוא הפך ל"מכון אריקה לנדאו" לקידום מצוינות ויצירתיות. ספר זה מצטרף לפרסומים רבים שראו אור לאחר מותה של לנדאו, והחשוב שבהם עד לפרסום ספרה של דוד הוא ההספד האקדמי שחיברה חוה וידרגור (Vidergor, 2014). וידרגור, כמו האחרים, קושרת בין חוויותיה של לנדאו בילדותה בתקופת השואה ותפיסת הזהות העצמית בהיותה "ילדת פלא" שמסלולה נקטע עקב המלחמה לדרכה האקדמית שסללה את המפעל החינוכי שהקימה וניהלה לבדה עד מותה. תרומתה של דוד לסקירות הביוגרפיות ולהספדים האקדמיים על ההנעה של לנדאו למחקר על חשיבה יצירתית וטיפול מחוננים היא הדיון הסדור והנרחב בייחוד במחקרים שעשתה לנדאו במרוצת השנים. דוד מציעה דיון שיטתי וביקורתי. היא עוסקת גם בהנעה למחקר, וחושפת מעט "מאחורי הקלעים" של המחקרים, שכן דוד, כמו כלל הישראלים השותפים למחקריה ולפרסומיה של לנדאו, גויסה לצוות המחקרי על רקע אישי, בהיותה אם לתלמידים במכון, עוד קודם לרקע האקדמי הרלוונטי שלה, ד"ר בפסיכולוגיה חינוכית (עמ' vi-xi).

הספר "תרומה של אריקה לנדאו לתולדות חינוך המחוננים" מורכב מעשרה פרקים נוסף על הקדמה האישית, פרק הסיכום ואחרית הדבר. כמו כן בספר יש רשימה מקיפה ביותר של מכלול פרסומיה של לנדאו, ובכללם הפרסומים המחקריים, הפופולריים והאוטוביוגרפיים שלה (עמ' 183–194).

הפרק הראשון, "אריקה לנדאו – אישה דגולה" (עמ' 1–12), עוסק באישיותה המיוחדת של לנדאו שהקימה את המכון לקידום נוער שוחר אומנות ומדע ובסופו של דבר שינתה את שמו ל"מכון אריקה לנדאו" עוד בעשור האחרון לחייה בעת שהייתה מנהלת המכון. דוד ציינה שרבים מתלמידי המכון והוריהם הזכירו את המוסד באמצעות שמה של לנדאו

* גילוי נאות: למדתי בילדותי במכון אריקה לנדאו ובבגרותי, בין השנים 1987–2008, עבדתי במכון אריקה לנדאו ושימשתי מדריכה, עורכת פרסומי המכון וראש ההדרכה והתיעוד. אני גם מוזכרת בספר הנסקר.

(”אני לומד באריקה לנדאו”, עמ’ 1–12), דבר שסייע לשינוי של שם המכון בחייה. מידע זה מעיד על מעמדה העיקרי של לנדאו בהיותה דמות מפתח בתחום חינוך המוחניים. הפרקים שלאחר מכן מפרטים את מחקרה של לנדאו על המוחניים ובני משפחותיהם. בפרק ”מוחניים ומשפחתם: 1973/1968–1983” (עמ’ 13–31) מציגה דוד את מחקרי המעקב הרב-שנתיים הראשונים שעשתה לנדאו בשנים שהמכון לקידום נוער שוחר אומנות ומדע פעל בתחומי מוזאון הארץ (כיום מוז”א) לפני שעבר למשכנו בשולי הקמפוס של אוניברסיטת תל אביב, והיה יחיד במינו בישראל. לנדאו התנגדה להוצאת המוחניים לבתי ספר מיוחדים או ליום שליפה על חשבון הלימודים וביקשה להקים מסגרת שתספק חוגי העשרה למוחניים בשעות אחר הצהריים. המערכת שבנתה הייתה מושתתת על צוות מדריכים (מורים) וצוות יועצים חינוכיים. תפקיד המדריכים היה לטפח סקרנות ולהקנות עקרונות חשיבה יצירתית ושיטתית (ואיזון בין אומנות והומניסטיקה למדע). לעומתם היועצים החינוכיים תמכו בהבשלה הנפשית ובאומץ למימוש העצמי של המוחן. אין ספק כי כבר בראשית דרכה לנדאו הייתה חלוצה בגישה להטמעת היועצים החינוכיים בתהליך איתור המוחניים וראתה בהם שותפים מלאים בתהליך הצמיחה והחינוך שלהם. דוד מציינת כי מחקרה של לנדאו הצטרפו לרשימה ארוכה מאוד של מחקרי עומק דומים שנעשו בעולם דובר האנגלית מאותה העת. הנתונים הכמותיים הרבים של דוד מטשטשים מעט הבדל מהותי: לנדאו הייתה חלוצה בדיון במוחניים ובמשפחותיהם, בהם אחים מוחניים ולא מוחניים ואף הסבים, וראתה בהם יחידה משפחתית מורכבת אך מאוחדת. מכיוון שמוקד ספרה של דוד הוא בתחום המחקר ובתרומה המחקרית של לנדאו, דוד אינה מעמיקה במערך ההשתלמויות שהפעיל המכון לקידום נוער לאומנות ומדע – מערך שכלל לא רק אנשי חינוך, אלא גם הורים וסבים, ונועד לשמש רכיב יישומי של ממצאי המחקרים. מתוך עשייה חלוצית בחינוך המוחניים, התנסו הסבים והסבתות של התלמידים המוחניים בדרכי החשיבה שלהם בהנחיית מדריכי המכון. כמו כן הם שמעו על מאפייני האוכלוסייה מפי לנדאו והיועצות החינוכיות, ופעילויות אלה שימשו מקור נתונים והעמקה למחקרי המשך.

בפרקים האחרים בספרה דוד מתבוננת במחקרה של לנדאו בכל השנים לפי הקטגוריות שלהם במקור: גיל המוחן ומגדרו (עמ’ 31–50), ובייחוד בנות מוחניות במשפחה גם בעמ’ 96–100, 105); מיקום הילד במשפחה ומספר הילדים במשפחה המעצבים את המוחניות (ילד ראשון או יחיד, עמ’ 51–58; משפחות עם ארבעה ילדים ויותר, עמ’ 95–110); איתור מוחניות בגיל הרך (ארבע וחצי עד חמש וחצי, עמ’ 59–72); השוואת ציוני הנבדקים בבחינות הכניסה למכון אריקה לנדאו בשנים 1982, 1993, 2003, בהן המבחן ”מכון קרני” שפיתחה לנדאו המנוגד לשיטת האיתור הממלכתית (עמ’ 73–74), ותפקידן של היועצות החינוכיות בריאיון הקבלה למכון לא רק בשאיבת הנתונים למחקר אלא גם באיתור בעיות אפשריות ובניתוב המוחניים לתוכנית לימודים שתתמוך בהבשלתם הנפשית ולא רק

בסקרנותם האינטלקטואלית (נושא רעיון הקבלה עולה גם בעמ' 5–11; האיזון בין היכולות האינטלקטואליות למיומנויות הרגשיות והחברתיות עובר כחוט השני במהלך החיבור, מהיות אבן יסוד בגישתה החינוכית של לנדאו); השפעת השכלת ההורים על הילדים המחוננים (עמ' 111–138), כאשר גם כאן דוד בוחנת את גישתה של לנדאו כלפי הבדלים מגדריים מסורתיים בין אב לאם ואת אחד ההיבטים שקידמה לנדאו למרות הגישה למבנים מסורתיים ובראשם הבדלים המגדריים בהשפעה של השכלת ההורים על מחוננים (בנים) לעומת מחוננות (בנות).

עוד עניין שדוד בוחנת בקצרה הוא מחונני העתיד, תחום שהעסיק את לנדאו רבות בהיבט החינוכי דווקא. לנדאו הביעה את חששה מפני בריחת המוחות מישראל ומקומם של מחונני העתיד באקדמיה ובתעשייה בישראל. מטבע הדברים דוד מתמקדת במחקרים של לנדאו בהיבט זה ולא בפרקטיקה החינוכית. דוד מזכירה את הטענות של לנדאו שלפיהן הגירה היא גורם מטפח מחוננות (עמ' 139–144). מקריאת הטקסטים האוטוביוגרפיים של לנדאו, כמו **לתת משמעות** (2000), עולה זיקה הדוקה בין חוויית ההגירה האישית והטראומטית של לנדאו לנטייתה לטיפוח בני מהגרים ומהגרים: כשהייתה בת תשע, ילדה ממשפחת סוחרים אמידה, הגיעה מבית מטופח לאכזריות של מחנה עבודה בשואה, ולאחר מכן כשהייתה בת שבע עשרה, ניצולת שואה ויתומה מאביה, היגרה ענייה לישראל ותמכה כלכלית באימה. זיקה זו ניכרת בין השאר בשליחת מדריכי המכון להוראת חשיבה יצירתית בבתי הספר של פליטים ועובדים זרים בדרום תל אביב בשנות התשעים של המאה העשרים. גם כאן דוד אינה יכולה לדון בהרחבה בעשייה, שכן המוקד של ספרה הוא התרומה המחקרית של לנדאו, ובעניין זה התרומה דלה במידה ניכרת מהתחומים המגוונים שצוינו לעיל. עיקר המחקר של לנדאו בתחום ההגירה נעשה על תלמידי המכון יוצאי מדינות ברית המועצות לשעבר שהיגרו לישראל בשנות התשעים באמצעות המידע שנאסף עליהם בהליך הכניסה למכון וראיונות יזומים.

דוד מציינת בפרק אחר, אובייקטיבי ואמיץ, את מכלול הביקורות השליליות שהוטחו במחקרה של לנדאו ובשיטתה החינוכית (עמ' 145–162). דוד מאששת או מפריכה בדרך מבוססת ושיטתית ביקורות אלה. בראשן אישוש הגישה הבלעדית והריכוזית (הטוטלית) של לנדאו שלפיה יש רק דרך אחת לחינוך מחוננים – הדרך שלה – וההשפעות על המחקר והעשייה מתוך כך (עמ' 146). בין הביקורות המרובות דוד מציינת לדוגמה גם את רתיעתה של לנדאו ממחשבים ומחשוב, מה שדוד מכנה ה"סייברפוביה" של לנדאו, ומסבירה שזו גישה שמרנית שפגמה לא רק בחינוך אלא גם בשימור המחקרים (עמ' 156). פרק זה אינו המקום היחיד שבו דוד מזכירה את נקודות התורפה של לנדאו. בכל הספר היא מציינת לא פעם גם את חולשותיה של לנדאו בהיותה החוקרת הראשית ואת קשייה בניהול צוותי המחקר שבראשותה. ראוי לשוב ולזכור כי גם עם כל החולשות והפגמים, ואולי דווקא בזכותם, סללה אריקה לנדאו דרך רבת משמעות בחינוך המחוננים בישראל. מה שדוד

אינה כותבת במפורש, אלא רומזת אליו שוב ושוב בהצמדתה של לנדאו לגדולי חוקרי המוחוונים דוגמת גרדנר ו"פרויקט זירו", ואולי ראוי שייאמר במפורש הוא שמחקרה של לנדאו נוהלו מצריף טרומי קטנטן וצפוף בחצר האחורית של אוניברסיטת תל אביב פשוטו כמשמעו (דוד מספקת רק רמז קל ב"אזור 1: ד"ר אריקה לנדאו בכניסה למשרדה" הלוא הוא הצריף הטרומי). שלא כגרדנר, שלנדאו הייתה בקשר אקדמי עימו, היא לא פעלה מבניין מעבדות מצויד ומפואר עם תקנים של עוזרי מחקר בקמפוס של אוניברסיטה כמו הארוורד. עם כל הפגמים שאולי נפלו ובוודאות נפלו בניהול המחקרים, עם כל הקשיים בשימור הנתונים וניהול החוקרות, רק אישה שמגויסת כל כולה למטרת חייה יכלה להמשיך ולנהל אותם בתנאים הפיזיים שהוקצו למכון בניהולה.

ספרה של דוד על תרומתה של אריקה לנדאו למחקר המוחוונים הוא פרויקט שבלי ספק היה אפשר לעשות רק לאחר מותה של אריקה לנדאו, כפי שמסבירה היטב דוד בחלק המדעי, בדברי ההקדמה האישיים ובאמצעות עדויות ליחסיה המורכבים של לנדאו עם החוקרות שגייסה ממעגלי המכון לניהול מחקרה. בכל זאת דוד מספקת כאן מסמך עשיר, סדור ומנומק על תרומתה בת עשרות השנים של לנדאו לחקר המוחוונים וטיפוחם. באמצעות הפרק על מחונני העתיד אפשר להבין את הרציונל החינוכי של תוכניות מחוננים מקומיות הפועלות עד היום, כמו תוכנית המוחוונים שמפעילה גבעתיים (יום שליפה) ופתוחה גם לתלמידי חוץ (עמ' 76), ושל תוכניות לאומיות כמו התוכניות המגוונות של "מדעני העתיד" (שלא נזכרות בספרה של דוד ושהחלו בפעולתן רק לאחר מותה של לנדאו) הנשענות לא רק על העמקת ידע ומילוי פערים שמקורם ברקע משפחתי או סוציודמוגרפי, על טיפוח סקרנות וחשיפה לגירויים אינטלקטואליים ברמה גבוהה, אלא גם על ליווי של יועצות חינוכיות ומדריכים חברתיים ליצירת קהילת מחוננים בעלת שייכות למקום ולקהילה הרחבה יותר.

לסיכום, ספרה של דוד מספק את התיעוד ואת הביקורת המקיפים ביותר עד כה על שיטתה החינוכית של לנדאו ומחקרה, ואינו נרתע מחשיפת נקודות תורפה במחקרים וביקורות צודקות על מקצת עמדותיה המקובעות בעבר של לנדאו. הספר מציג היטב את גישתה ההוליסטית הייחודית של לנדאו כלפי מחוננות, העוטפת את המחונן עם משפחתו הרחבה, ומתוך כך רואה ביעוץ החינוכי חלק משלים ובלתי נפרד מהדגם המיטבי לחינוך מחוננים.

רשימת מקורות

לנדאו, א' (2000). **לתת משמעות**. הקיבוץ המאוחד.

Vidergor, H. (2014). Erika Landau: A lifetime of creativity. *Gifted Education International*, 30(2), 136–147. <https://doi.org/10.1177/0261429413481123>